

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ КАСБИЙ- МЕТОДИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Нуриллаев Самад Сафарович

Ўзбекистон-Филандия педагогика институти ассистенти

Аннотация: Ушбу мақола ёрдамида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий методик компетентлигини ривожлантиришнинг психологик асослари ёритилган. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий методик компетентлигини ривожлантиришнинг назарий асослари бир қанча шу соҳада илмий тадқиқотлар ўтказган олимлар ишлари, фикрлари билан бойитилган.

Калит сўзлар: компетентлик, когнитив, компонент, мотивацион муҳит, аналитик, интеллектуал, лойиҳалаштириш, ташкилий, креатив, конструктив, коммуникатив, ташхисий, тузатувчи, башорат қилувчи, бошқарув, рефлексив, конструктив.

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL BASES OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL-METHODICAL COMPETENCE OF THE FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHER

Nurillaev Samad Safarovich

Assistant of Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

Abstract: The psychological basis of developing professional methodical competence of future elementary school teachers is explained with the help of this article. The theoretical foundations of the development of the professional methodical

competence of future primary school teachers are enriched with the works and ideas of scientists who have conducted scientific research in this field.

Key words: competence, cognitive, component, motivational environment, analytical, intellectual, design, organizational, creative, constructive, communicative, diagnostic, corrective, predictive, management, reflexive, constructive.

"Таълим мазмунини модернизация қилиш стратегиясига" биноан , таълим мазмуни инсониятнинг педагогик жиҳатдан мослаштирилган ижтимоий тажрибаси бўлиб, ўз структурасига кўра инсоният маданияти билан бир хил ва тўртта асосий структуравий элементлардан иборат:

- 1) натижалари билим шаклида қайд этилган когнитив фаолияти тажрибаси;
- 2) намунага кўра амал қилиш малакаси шаклидаги фаолиятнинг маълум усуллари амалга ошириш тажрибаси;
- 3) муаммоли вазиятларда самарали қарор қабул қилиш малакаси шаклидаги ижодий фаолият тажрибаси;
- 4) шахсий мўлжаллар шаклидаги эмоционал муносабатларини амалга ошириш тажрибаси.

Демак, таҳсил олувчиларнинг ўқув жараёнини ташкил этиш асосида уларнинг таълим мазмунини ўзлаштириш бўйича ўқув фаолияти ётади.

Ўқув фаолиятининг психологик назариясида (П.Я. Гальперин, В.В. Давидов , А.Н. Леонтьев , А.К. Маркова , С.Л. Рубинштейн , Н.Ф. Тализина , Д.Б. Эльконин ва бошқ.) ўқитиш мазмунининг ўзлаштирилиши ва таҳсил олувчининг ривожланиши (ривожлантирилиши) унга баъзи маълумотларни узатиш орқали содир бўлмаслигини, фақат унинг ўзининг фаол фаолияти жараёнида ҳар доим малака ва кўникмалар орқасида маълум характеристикаларга эга бўлган ҳаракати мавжудлигини кўрсатади. Ушбу ҳолат XX асрнинг иккинчи ярми давомида таълимнинг мақсадлари, мазмуни ва методларини ишлаб чиқишга катта таъсир кўрсатиб келаётган ўрганиш фаолиятига асосланган ёндашувнинг психологик асосини ташкил этади.

Н.Ф. Тализина таълим жараёнини "талабаларнинг турли хил вазифаларни ечиши, улар учун тегишли фаолиятни амалга ошириш жараёни" деб ҳисоблайди.

В.И. Загвязинскийнинг фикрига кўра, таълим фаолиятга асосланган ёндашув бўлиб "барча педагогик тадбирлар жадал, тобора мураккаблашиб борадиган фаолиятни ташкил этишга йўналтирилганлигини" назарда тутаяди, зеро инсон фақат ўз фаолияти орқали илм-фан ва маданиятни, дунёни билиш ва ўзгартириш усуллари ўзлаштиради, шахсий сифат-фазилатларини шакллантиради ва такомиллаштиради. Таълим жараёнида талабаларни ривожлантириш учун асос – талабанинг ўзини ўқиш-таълим олишнинг субъекти сифатида ўзгартиришга йўналтиради".

Г.И. Саранцев фаолиятга асосланган ёндашувни амалиётда амалга ошириш дарсликларда ўз аксини топган ва уни қўллаш методикаси ишлаб чиқилгандагина самарали бўлиши мумкин, деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, дарсликлар "... математикани ўқитишнинг методик тизимининг компонентларининг талқини ва турли хил методик ҳодисаларнинг фаолият концепциялари тақдим этилиши зарур: математикага ўқитишнинг мақсадлари, тушунчаларни шакллантириш, теоремани ўрганиш методикаси, топшириқларнинг ўрни ва математик топшириқларни бажаришга ўргатиш методикалари, математикани ўқитиш методлари, математика ўқитишни ташкил этиш" шулар жумласидандир. Ўқитишда фаолиятга асосланган ёндашувнинг моҳиятини Г.И. Саранцев қуйидагиларда кўради: а) мулоҳаза қилиш усуллари, фактларни очишга, уларни исбот қилишга, вазифаларни ечишга ва ҳк.га ўргатиш; б) тушунча, теорема, вазифаларни ечиш методларига мос амаллар йиғиндисини ажратиб кўрсатиш; в) билимларни қўллаш ва бу эса фаолиятнинг билимларга ва тузилаётган мотивацион муҳит, турли хил амалларга, фаолият усуллари, эвристикаларга, назорат ва ўзини мустақил назорат қилишга мос фаолиятни қуришни тақозо этади.

Математикага ўқитишда фаолиятга асосланган ёндашув В.А. Баидак , О. В. Епишева , Т.А. Иванова , В.И. Крупич , Г.И. Саранцев , А.В. Яников ва бошқа олимларнинг методик тадқиқотларида қўлланилган.

О.Б. Епишева фаолиятга асосланган ёндашувга асосланган математикани ўқитиш технологиясини ишлаб чиқди (таҳсил олувчиларнинг ўқув фаолияти усуллари шакллантириш технологияси). Бу технология фаолиятга асосланган шаклда лойиҳалаштириш таомилларини (процедураларини) ўз ичига олади:

- а) математикага ўқитишнинг табақалаштирилган таълим мақсадлари;
- б) талабаларнинг ўқув математик фаолиятининг ўқув фаолиятининг лойиҳалаштирилган мақсадларига мос математик ва ўқув вазифалари, ва уларни ечиш учун ўқув фаолиятининг асосий усуллари кўринишидаги мазмуни;
- в) математика бўйича таҳсил олувчиларнинг ўқув фаолияти ва ўқитувчининг ўқув жараёнидаги бошқарув фаолияти;
- г) ўқитиш методлари, шакллари ва воситаларини танлаш асосида таҳсил олувчиларнинг лойиҳалаштирилган ўқув фаолиятини таъминлайдиган ўқув жараёнини бошқаришнинг методик воситалари.

Касбий-методик фаолият турлари, масалан, (З.И. Янсуфинанинг ёндашувига мувофиқ) икки гуруҳга бирлаштирилиши мумкин:

- 1) умумметодик: аналитик, интеллектуал, лойиҳалаштириш, ташкилий, креатив, конструктив, коммуникатив, ташхисий, тузатувчи, башорат қилувчи, бошқарув, рефлексив, тадқиқотчилик ва бошқ.,
- 2) талабаларга математик тушунчалар, таклифлар ва исботларни, топшириқларни бажариш, математик моделлаштириш ва бошқаларни ўргатиш учун махсус метод.

Компетентликка асосланган ёндашувининг асосий тушунчалари "компетенция" ва "компетентлик" тушунчаларидир. "Компетенция" латинча "competentia" - бу инсон яхши маълумотга эга бўлган, билим ва тажрибага эга бўлган бир қатор масалаларни англатади. А.В. Хуторскойнинг фикрига кўра, "маълум бир соҳада компетент инсон унга бу соҳа доирасида асосланган тарзда

мулоҳаза юритиш ва унга самарали амал қилиш имконини берувчи тегишли билим ва қобилиятларга эга "

Психологик-педагогик ва методик тадқиқотларда "компетенция" қуйидагича таърифланади: а) шахснинг маълум бир қатор саволлар доирасига нисбатан бериладиган ва унга нисбатан самарали ҳаракат қилиш учун зарур бўлган ўзаро боғлиқ фазилатлари (билимлар, малакалар кўникмалар, фаолият усуллари) тўплами .

"Компетентликка" қуйидаги таърифлар берилган:

а) инсоннинг унинг компетенцияга ва фаолият предметига шахсий муносабатини ўз ичига олган тегишли компетенцияни эгаллаганлиги; (А.В. Хуторской);

б) профессионализмнинг таркибий қисмларидан бири бўлиб, структурасида касбий жиҳатдан талаб мавжудлиги, яроқлилиқ, қоникқанлик, касбий муваффақият ажралиб туради (Э.Ф. Зеер, О.Н. Шахматова);

в) муайян фаолият турини бажарувчи шахс эгаллаган билимлар, малакалар, шахсий сифатлар, қобилиятлар мажмуи (А.А. Янгирова);

г) мустақил, маъсулиятли ҳаракат қилиш имконини берувчи психологик ҳолат, инсон меҳнатининг натижаларидан иборат бўлган муайян меҳнат функцияларини бажаришга бўлган қобилият ва малакасини эгаллаганлик (В.М. Монахов).

Тадқиқотимиз доирасида, биз В. Хуторскойнинг ёндашувига риоя қиламиз ва қуйидаги таърифларни берамиз:

1) "касбий-методик компетенцияни" бўлажак бошланғич синф ўқитувчиси шахсининг касбий-методик билимлари, касбий-методик малакалари ва шахснинг касбий аҳамиятли фазилатларининг ўқув-услугий фаолиятнинг муайян/конкрет турларини сифатли бажариш учун зарур бўлган йиғиндиси/тўплами сифатида;

2) бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг "касбий-методик компетенцияни" касбий-методик компетенциялар тўпламини эгаллаганлик

сифатида; ва бундай эгаллаганлик унинг касбий-методик фаолиятни онгли ва сифатли бажаришга тайёрлигини англатади..

Биринчи гуруҳ – касбий-методик билимлар:

1) фанга оид-математик (мактаб курсининг илмий асосларини; математика ва унинг ривожланиш тарихини билиш) М.Н. Акимова , В.Н. Земцова , Т.С. Полякова ва бошқ.);

2) когнитив (таълим ва тарбиянинг психологик-педагогик ва методик асосларини билиш, ўқув жараёнини лойиҳалаштириш ва ташкил этиш қонуниятларини билиш) (М.А. Абдуллажанова , К.М. Левитан , Л;М. Нуриева;, Т.Б. Руденко ва бошқ.).

Иккинчи гуруҳ – касбий-методик малакалар:

3) таҳлилий (мавжуд билим ва малакаларни таҳлил қилиш, таснифлаш, тизимлаштириш, умумлаштириш, янги педагогик ва методик вазиятларга ўтказиш малакаси) (О. Б. Епишева , Р.А. Майер ва бошқ.);

4) лойиҳалаштириш (таълим, ривожланиш ва тарбиянинг ташхис қилинаётган мақсадларини ва уларга эришишнинг методик воситалари/инструментарийсини лойиҳалаштириш малакаси (В.А. Далингер , О.Б. Епишева , В.М. Монахов , ва бошқ.);

5) тадқиқотчилик (тадқиқот ўтказиш, унинг натижаларини таҳлил қилиш, хулоса чиқариш, фаолиятнинг индивидуал-ижодий услубини режалаштириш малакаси) (М.А. Абдуллажанова , Н.В. Гризлова , В.А. Далингер , Т.Г. Чешуина ва бошқалар);

6) конструктив (таълим-тарбия жараёнини лойиҳалаштириш, уни ўқитиш, назорат, тузатиш ва баҳолаш методлари, шакллари, воситаларини танлаш орқали бошқариш малакаси) (В.А. Далингер , О.Б. Епишева, К.М. Левитан , В.М. Монахов] ва бошқ.);

7) ташхисий (таҳсил олувчиларнинг ўқув материални ўзлаштирганликларини, ўқув фаолиятида ривожланиши ва тарбияланганлигини ташхис қилиш таомилларини ўтказиш ва унинг натижаларини қайта ишлаш малакаси) (В.М. Монахов , Т.Г. Чешуина ва бошқ.);

8) ташкилотчилик (таҳсил олувчиларнинг ўз ўқув-билиш фаолиятини, уларнинг қизиқишлари, мойилликлари, эҳтиёжлари ва ҳоказоларни ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш малакаси) (М.А. Абдуллажанова , Р.А. Майер , Т.Г. Чешуина ва бошқ.);

9) башорат (педагогнинг ўқитишнинг яқуний натижасини интуитив равишда олдиндан кўра билиш қобилияти) (В.А. Адольф ва бошқ.).

Учинчи гуруҳ – шахснинг касбий аҳамиятлари сифатлари/фазилатлари:

10) коммуникатив (касбий фаолият ва мулоқотда шахслараро ўзаро фаолиятнинг муваффақияти, гуруҳ ичидаги ва гуруҳлараро мулоқотни таъминлаш, болалар жамоасидаги низоларни ҳал қилиш/бартараф қилиш) (К.М. Левитан , Р.А. Майер , А.К. Маркова ва бошқ.);

11) мотивацион-кадрият (касбий ўзини ривожлантириш ва ўзини такомиллаштиришга рағбатларнинг, эҳтиёжлар, кадрият таянчлар, педагогик изланишга иштиёқ, касбий-методик фаолиятда ютуқларга интилишнинг мавжудлиги) (Н.В. Гризлова , В.Ф. Любичева , Л.Б. Сенкевич ва бошқ.);

12) рефлексив (ўз фаолияти натижаларини баҳолаш, ўқув-методик ҳаракатларни ўзи мустақил таҳлил қилиш, шахсий ва касбий ўзини мустақил ривожлантириш малакаси) (Н.В. Гризлова , Р.А. Майер ва бошқ.);

13) маданий-шахсий (таҳсил олувчилар билан муносабатларда педагогик хушмуомалалик, сабр-тоқат ва бағрикенгликнинг (толерантликнинг) мавжудлиги, педагогнинг умумий маданияти ва бошқа касбий аҳамиятга эга шахсий фазилатларнинг мавжудлиги) (М.А. Абдуллажанова , В.А. Адольф , Р.А. Майер , А.К. Маркова ва бошқ.).

Педагогик ва методик тадқиқотларда бошланғич синф ўқитувчисининг касбий-методик компетентлигини ривожлантириш даражалари яқдиллик билан аниқ белгиланмаган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллажанова, М.А. Формирование профессиональных качеств будущего учителя в процессе обучения в педвузах Текст.: автореф. дис. .канд. пед. наук / М.А. Абдуллажанова. Ташкент, 1991.-23 с.

2. Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси // Т.:Ўзбекистон, 1999. 29б
3. Абдуллина, О.А. Общепедагогическая подготовка в педагогическом образовании Текст.: для пед. спец. высш. уч. заведений / О.А. Абдуллина. -М.: Просвещение, 1990.
4. Абрамова, И.А. Формирование аналитической компетентности студентов инженерных факультетов вузов аграрного профиля на основе средств и методов информатики Текст.: автореф. . канд. пед. наук / И.А.Абрамова. -Омск, 2007. 23 с.
5. Адольф, В.А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя Текст.: автореф. дис. . докт. пед. наук /
6. С.А. Теляковского. М.: Просвещение, 1998. - 239 с.
7. Андреев, В.И. Интенсификация творческой деятельности студентов Текст. / В.И. Андреев. Казань: Изд-во Казанского университета, 1990. - 84 с.
8. Аношкин, А.П. Педагогическое проектирование систем и технологий обучения Текст. / А.П. Аношкин. Омск: ОмГПУ, 1998. - С. 29.
9. Архангельский, С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы Текст. / С.И. Архангельский. М., 1980. - 289 с.
10. Батьканова, Н.И. Профессионально-педагогическая направленность обучения элементарной геометрии студентов педвузов Текст.: автореф. . канд. пед. наук / Н.И. Батьканова. Саранск, 1994. — 16 с.